

УДК 330.341.2(477)

*О. Л. Яременко***ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТІВ РОЗВИТКУ
В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ:
АЛЬТЕРНАТИВИ ТА РИЗИКИ****Резюме**

Относительное институциональное равновесие в экономике Украины трактуется как минимально необходимая комплиментарность формальных и неформальных институтов. Обоснован вывод, что институциональная динамика постсоветских трансформационных экономик подошла к своеобразному «плато стабильности», которое может быть определено как промежуточная идентичность. Показано, что с институциональной точки зрения ниша Украины дополняет европейскую систему социально-рыночных и государственных экономических институтов государственно-олигархическим компонентом. Оцениваются шансы использовать существующую институциональную систему экономики Украины для целей инновационного развития и повышения национальной конкурентоспособности. Рассмотрена целесообразность сочетания экономического потенциала финансово-промышленных групп Украины и инновационного потенциала сетевых структур разного уровня с помощью механизмов и инструментов государственно-частного партнерства, что будет способствовать созданию адекватной национальной бизнес-среды современного типа.

Summary

The relative institutional equilibrium in Ukrainian economy is perceived as minimally needed complementarity of formal and informal institutions. There is a justified conclusion that institutional dynamics of post-soviet transformative economies have come to a so-called «stability plat», which can be defined as a transitive identity. It is shown that from the institutional perspective the niche of Ukraine complements the European system of social and market and governmental institutions with state-oligarchy component. The chances of using the existing institutional system of Ukrainian economy for the purposes of innovative development and increasing national competitiveness are evaluated. The expediency of combining the economic potential of financial industrial groups of Ukraine and the mechanisms and instruments of public-private partnership that will aid in creating an adequate national business environment of contemporary type are observed.

Ключові слова: інституційна рівновага, інститути розвитку, проміжна ідентичність, інновації.

Сьогодні в Україні процес фундаментальних інституційних зрушень поступово загасає, глибинний конфліктний потенціал суспільства був частково вичерпаним у ході реформ і соціальних зрушень останніх двох десятиліть. У економіці й суспільстві досягнуто відносної інституційної рівноваги, тобто перейдено межу мінімально необхідної компліментарності формальних і неформальних інститутів, що ззовні виглядає як часткове спрощення занадто складних запозичених ринкових інститутів. Масив накопичених змін дозволяє говорити, що інституційна динаміка пострадянських трансформаційних економік підійшла до своєрідного «плато стабільності», яке може бути визначено як *проміжна ідентичність*. У поточному плані порівняльна ефективність даної ідентичності явно програє інституціональним системам більшості країн Європи. В той же час, швидке розмивання цієї проміжної ідентичності було б небезпечним.

Суть ідентичності, яку ми отримали в результаті керованих і некерованих процесів трансформації ціннісно-інституційного фундаменту суспільства, полягає в складному переплетенні припасованих один до одного ринкових, соціальних і державно-монополістичних підвалин, яке знайшло свою нішу в глобальній системі. Розвиток не зупиняється, але тепер він не стосується основ, а являє собою розгортання потенціалу вже створених передумов.

Виходячи з такого припущення, не слід у найближчі 20–30 років очікувати на виникнення принципово нових інституційних конструкцій у фундаменті українського суспільства. Треба використовувати можливості тієї ніши, в якій ми опинилися на початку другого десятиліття XXI століття. Нижче мова йтиме про інституційний розвиток і реформи *другого порядку*, похідні від того потенціалу упорядкування суспільного й економічного життя, який вже є доступним для української держави й суспільства. Відносна вигідність цієї ніші в тому, що претендентів виштовхнути нас за межі ніші не так вже багато.

З *технологічної* точки зору економіка України спеціалізована на галузях і виробництвах з низьким потенціалом технологічного розвитку, які однак необхідні для забезпечення високотехнологічних

виробництв європейських країн. У 2011 році загальний обсяг експорту українських товарів до країн Європи склав 18,4 млрд доларів США, в тому числі 3,5 млрд, або 19% – мінеральні продукти; 1,4 млрд дол. США, або 7,8% продукція хімічної промисловості; чорні та кольорові метали – 6,1 млрд дол. США, або більше ніж 33%; деревина та вироби з неї – 732 млн дол., або 4%. У сумі це дає 63,8% [7, с. 3–10, 50, 54]. Для європейських країн такий своєрідний технологічний аутсорсинг є вигідним, тому що альтернативні витрати власного виробництва, з урахуванням європейських стандартів екологічного та соціального характеру, є занадто значними. Для України ж така спеціалізація – додатковий тягар, який породжує низку стійких проблем екологічної, соціальної й фінансової спрямованості. Але це не означає, що в межах цієї ніші інноваційний розвиток країни є неможливим.

З фінансової точки зору ніша України «спакована» в європейський фінансовий простір: враховуючи так звані Маастрихтські критерії, можна сказати, що за деякими поточними показниками (державний борг, інфляція, дефіцит платіжного балансу й бюджету) Україна могла б претендувати на статус кандидата в члени Європейського союзу (якщо це було б актуально).

Наприклад, рівень державного боргу України по відношенню до ВВП у 2011 році склав 37,8% (за оцінками Центрального розвідувального управління США – 83 місце у світі). Для порівняння: Німеччина – 81,8% (23 місце), Іспанія – 61,8% (34 місце), Італія – 120,1% (8 місце), Угорщина – 80,6% (24 місце), Польща – 56,7% (49 місце), Франція – 84,7% (20 місце). Рівень дефіциту державного бюджету в Україні у 2011 році досягнув 3,9% (124 місце в світі), у Німеччині – 1% (59 місце), у Франції – 5,4% (164 місце), в Іспанії – 8,5% (190 місце), в Італії – 3,9% (124 місце) [3]. Досить пристойно виглядає Україна з точки зору інфляційних процесів: індекс споживчих цін (12-місячна плінна) в Україні у серпні 2012 року склав 0%, в той час як у США – 1,7%, в ЄС – 2,7%, у Росії – 5,9%.

Безумовно, репрезентативність цих фінансових показників самих по собі є низькою. Треба враховувати, як забезпечена така поточна стабільність довгостроковими інституційними, структурними й макроекономічними чинниками. В той же час стратегічна орієнтація

на стабільну у фінансовому відношенні економіку повинна розглядатися як одна з вихідних умов національного проекту «Формування інститутів розвитку». В зворотному випадку ці інститути, якщо навіть їх і вдасться створити, будуть нежиттєздатними. З практичної точки зору це означає необхідність тестування окремих інститутів розвитку та їх комплексів у аспекті їх можливого впливу на фінансову стабільність уже на стадії підготовки відповідних національних рішень. Інакше альтернативна вартість таких рішень може виявитися надмірною.

З *інституційної* точки зору ніша України доповнює європейську систему соціально-ринкових і державних економічних інститутів державно-олігархічним компонентом. Це робить Європу більш гетерогенною з точки зору інституційного устрою, і в той же час забезпечує їй додатковий еволюційний простір. Модель ієрархічного державно-олігархічного ринку має певні переваги з точки зору потенціалу швидкої концентрації ресурсів, тому адаптація до сучасних можливостей та вимог поступово перетворюватиме її на більш прийнятну для європейської моделі конкурентного устрою.

З *інвестиційної* точки зору ніша України відрізняється стійко аномальним співвідношенням ризик/дохід, і в цій якості вона входить у коло інвестиційних альтернатив для європейських інвесторів і спекулянтів як потенційне джерело отримання арбітражного доходу. Періодична активізація присутності іноземного капіталу в банківській системі України свідчить про те, що потенціал нашого ринку включається в розрахунки варіантів ринкової політики європейських фінансових гравців.

У той же час, за низкою характеристик інституційна ніша України близька до пастки. По-перше, зовнішні гравці не зацікавлені у виході України з ніші в загальноєвропейський конкурентний простір. По-друге, в країні сформувалася квазі-еліта, яка максимально використовує для себе фінансовий потенціал даної ніші при мовчазній згоді зовнішніх гравців. По-третє, економічна система країни досить близька до стану рівноваги при вкрай низькому рівні використання національних ресурсів. Вихід з цієї пастки, якщо покладатися лише на добру волю зовнішніх гравців і представників квазі-еліти, є неможливим.

Треба враховувати й такий момент. Якби зовнішній глобальний тиск був стабільним і структурно незмінним, то економічна система України могла б знаходитися в цій ніші досить довго, поступово пристосовуючись до зовнішнього середовища. Однак тиск глобального чинника посилюється на тлі його структурної невизначеності. Така глобальна невизначеність має сильний деструктивний потенціал, особливо для країн з трансформаційною економікою [5; 9]. Тому їх інноваційний розвиток не повинен бути обмеженим вузьким горизонтом сьогодення, актуальними проблемами й загрозами. Необхідно бачити як мінімум середньострокову перспективу. Невипадково аналітики Міжнародного валютного фонду наполягають на необхідності створення узгодженої глобальної стратегії, яка б відображала спільну відповідальність усіх членів міжнародної спільноти перед майбутніми поколіннями [1, с. 39].

Україні потрібні цілеспрямовані національні зусилля (технологічні, інституційні, фінансові й інвестиційні), спрямовані на підвищення місця нашої ніші в ієрархії європейських економік. Недостатні темпи узгоджених цілеспрямованих змін, навіть за умови поточної внутрішньої стабільності, здатні призвести до руйнівного розриву між процесами в зовнішньому (глобальному) середовищі та внутрішніми можливостями національної економіки адаптації до них. Для нас інноваційний розвиток сьогодні виглядає як спосіб виживання, альтернативою якого виступає стагнація та розпад. Сенс інститутів розвитку – перш за все, ефективна (з точки зору національних пріоритетів) адаптація до змін.

Для України сьогодні життєво важливо протиставити руйнуючій, зовнішній невизначеності внутрішню динамічну цілісність і адаптивність, яка б співпадала з вектором позитивних глобальних змін. Мета цього – використовувати глобальну невизначеність і глобальні можливості для вирішення внутрішніх завдань розвитку на підставах первинності національних інтересів. Сьогоднішній етап нашого розвитку, незважаючи на всі його ризики, загрози та втрати, дає в той же час і певні можливості для переоцінки напрямів і способів нашого руху.

У зовнішньому середовищі Україну сприймають такою, якою вона є. Росія, з одного боку, вибудовує свої відносини з Україною на

підставах прагматизму, економічної доцільності, а з іншого боку – намагаючись використовувати будь-які можливості для формування єдиного економічного простору як сфери прихованих або прямих преференцій для носіїв економічної влади в пострадянських соціально-економічних системах.

У свою чергу Європа вважає інтеграцію України другорядним завданням у порівнянні з проблемами спасіння зони євро, стабілізації державних фінансів і побудови нової інституційної архітектури Євросоюзу. Тому інституційний та фінансовий вплив Європи на Україну сьогодні має більш інерційний характер, ніж стратегічний. У чомусь така втрата пріоритетності може виявитися корисною для України, оскільки породжує в суб'єктів економічної влади сильну внутрішню потребу в уточненні власних пріоритетів і критеріїв розвитку на засадах первинності національних інтересів.

Перевага внутрішнього над зовнішнім для розвитку соціально-економічної системи України означає:

- а) наявність власних **критеріїв** поточних і довгострокових рішень;
- б) наявність національної **стратегії**, в основу якої покладено власні критерії;
- в) наявність національної **еліти**¹, яка реалізує стратегію на основі національних критеріїв.

Ці три моменти – критерії, стратегія та еліта – взаємопов'язані і не можуть існувати самі по собі, поодиноці. Але в умовах трансформаційного суспільства визрівають вони одночасно, що породжує додаткові складнощі, які впливають на інституційний розвиток. З огляду на це **інститути розвитку** повинні:

- а) мати достатню потужність для зняття зовнішньої невизначеності;
- б) спрямовувати поточну соціально-економічну активність на довгострокові цілі у відповідності до внутрішніх критеріїв;
- в) сприяти формуванню реальних суб'єктів, поточні й довгострокові життєві інтереси яких будуть співпадати зі стратегічними цілями національного розвитку (національна еліта). При цьому участь певних

¹ Ми не виключаємо варіанта визрівання національної еліти на основі окремих груп сьогоденної квазі-еліти.

груп у формуванні та реалізації національної стратегії сприяє поступовому формуванню у представників цих груп стійких рис національної еліти (фінансової, політичної, технічної, інтелектуальної).

Для того, щоб рухатися вперед, країна повинна максимально використовувати вже накопичений потенціал структуризації економічної активності й забезпечити спрямування його на національні цілі.

Якщо оцінити сучасну інституційну структуру економіки України, то можна виділити декілька стійких кластерів, до яких тяжіють ресурси, економічна влада й людський капітал. До таких кластерів, перш за все, слід віднести *державу*, яка через бюджетно-фіскальну систему акумулює та розподіляє значну частину ВВП, і *фінансово-промислові групи*. Будь-яка модель створення інститутів розвитку, яка не враховує такого реального розподілу економічної влади в країні, приречена на низьку ефективність. Проблема в тому, що інноваційний потенціал української держави та українських ФПГ виглядає сьогодні вкрай незначним. Але це не означає, що він відсутній. Зупинимось більш докладно на об'єктивних умовах, що можуть сприяти формуванню інститутів розвитку на тій інституційній та виробничій базі, що існує в сучасній Україні.

Траєкторія соціально-економічної еволюції на певних ділянках тяжіє до областей-аттракторів, які можуть сприяти переходу або до нового порядку, або до хаотичного стану. Ідею незворотності економічного розвитку висунув Н. Д. Кондратьєв, на думку якого, процес розвитку господарчої системи, протікаючи в часі, ніколи не буває більше одного разу на одному й тому ж рівні, або на одній і тій же стадії. Еволюція економіки та її інституційного устрою в цілому уявляється необоротним процесом переходу від однієї ступені або стадії на іншу.

Завдяки такому підходу економічний розвиток можна розглядати як подвійний процес, який підпорядковується другому початку термодинаміки. З одного боку, це процес наростаючого поглинання енергії та матерії з навколишнього природного світу, гетерогенне ускладнення зв'язків і відносин у економічній системі. З другого – це процес, що скорочує енергетичний потенціал навколишнього світу. Це підсилює безлад у його матеріальній та соціально-економічній структурі.

Результатом інституційного генезису є глибоке укорінення нового образу соціально значущих дій у повсякденній свідомості, перетворення його на звичну, нормальну форму. Результат інституційної трансформації – звичність нових форм взаємин між людьми. Незвичний – означає, не інституціональний. Тому, в певному сенсі, інституціоналізація – це перетворення незвичного в звичне, повсякденне. Важлива ознака зрілої інституційної системи – її гетерогенність, обов'язкова наявність принципово різних елементів, – як внутрішнє відображення складності, багатовимірності зовнішнього середовища. Знайти внутрішні підстави їх єдності, системної цілісності – одна з найбільш складних проблем інституційного забезпечення шляхів інноваційного розвитку.

Потреба в спеціалізованих інститутах розвитку відображає деякі проблеми сучасного етапу розвитку господарської системи України. На початку поточного десятиліття різко загострилася небезпека якісного технологічного відставання від розвинених країн. У силу низької ефективності господарчої системи Україна стає об'єктом деструктивної конкуренції зовнішніх суб'єктів. Діюча система економічних інститутів більш-менш задовільно забезпечує відтворення сучасного технологічного устрою країни, але неспроможна створити умови для інноваційного розвитку.

Попит на інститути розвитку з боку суспільства є частиною загального попиту на інституційні зміни та інновації. В першу чергу, попит на інституційні зміни обумовлений негативним чинником втрати інститутів (у формі дифузії, деградації, прискореного зносу) в результаті зіткнення з невизначеністю рівня, що перевищує інтегруючу й координуючу потужність наявних інститутів як таких. Вимушена відкритість економіки України робить її доступною для руйнуючих впливів глобальної невизначеності, захистити від яких існуюча система інститутів не здатна.

Потреби в інституційній компенсації таких втрат штовхають суспільство на пошук будь-яких важелів і інструментів підтримання мінімального порядку в господарчій системі, одними з яких можуть вважатися так звані «інститути розвитку», які повинні компенсувати провали діючих інститутів.

Іншою причиною неспроможності діючих інститутів є технологічні зміни, що створюють нові можливості, нові комбінації економічних і соціальних ресурсів, надаючи тим самим суб'єктам господарювання додаткові ступені свободи. Інституційні обмеження, що склалися на попередньому етапі технологічного й соціального розвитку, стають неактуальними або підлягають масовим порушенням.

Крім того, ми не можемо ігнорувати процес «природного» зносу інститутів унаслідок неминучої втрати інформації при передачі її до наступних поколінь і груп населення, до інших країн і регіонів. Кожного разу в результаті недосконалості механізмів передачі соціальної спадщини інституційна структура, що відтворюється на інших поколіннях або інших соціальних локусах, втрачає якісь свої елементи.

Фундаментальним джерелом ризику будь-якого інноваційного розвитку є *співвідношення розмірності системи, що розвивається, і розмірності її зовнішнього середовища*.

Інноваційне середовище системи апріорно може розглядатися як більш складне, як таке, що має якісь додаткові виміри свободи дій у порівнянні з локальною системою. Недостатня розмірність системи при інтенсивному підводі інформації, технологій, соціальної енергії та ресурсів ззовні призводить до «розігріву» і наростанню хаосу.

Наприклад, радянська система являла собою $(n - x)$ -вимірну проекцію n -вимірного індустріального суспільства, де n – кінцеве число істотних вимірів індустріального суспільства як такого, x – число відсутніх вимірювань у радянському варіанті індустріальної системи (тут, наприклад, були відсутні такі «вимірювання» як автономний суверенний індивід, правова держава, ринкова конкуренція і т. ін.). Неминучі інновації, перш за все технологічного плану, а також вимушене засвоєння радянською економікою додаткової зовнішньої інформації від «інституційно повноцінних» держав у вигляді обов'язкового інституційного мікросередовища нових технологій, ноу-хау, організаційних форм виробництва накопичували прихований хаотичний потенціал, що загрожував існуванню системи державного соціалізму.

Соціальні системи належать до так званих дисипативних розподілених систем, еволюція яких супроводжується стиском фазового об'єму, тобто зменшенням розкиду траєкторій різних

елементів. При цьому відбувається наростання впорядкованості, принаймні, в окремих ланках і блоках. У той же час будь-яка соціальна система не є абсолютно жорстко детермінованою, а включає в себе й імовірнісний (стохастичний) аспект. Імовірнісні траєкторії активних суб'єктів у n -вимірному фазовому просторі соціальної системи не підпорядковуються теоремі Ліувіля, яка стверджує, що щільність імовірності в фазовому просторі постійна. Це означає, що в соціальній системі завжди існує певна множина станів і траєкторій (аттракторів), вірогідність яких є більш високою. Інституційна складова соціуму може бути зображена у вигляді деякої матриці аттракторів, тобто тих точок або областей соціального фазового простору, для яких щільність імовірності є найбільшою.

Невизначеність інноваційного розвитку зумовлена зростанням кількості ступенів свободи окремих елементів системи. Деякі інститути стають перешкодою для використання можливостей нових технологій і тому все частіше порушуються. Масове порушення окремого правила (інституту), з одного боку, саме стає, в певному сенсі, правилом, а з іншого боку, стає інструментом руйнації (або дезактуалізації) суміжних правил і інститутів. Деградація обмежень і заборон розширює поле доступних для суб'єктів дій, реакцій, сигналів і т. д.

У силу цього множина можливих станів різко поширюється. Невизначеність самого перехідного стану тягне за собою значну варіабельність кінцевого результату переходу. Соціальна система є одним з найбільш складних об'єктів і як такий виявляє при інноваційному розвитку дуже високу варіабельність підсумкового стану.

Таким чином, у суспільстві, змушеному діяти в інноваційному технологічному середовищі, виникає *сильний негативний чинник зростання попиту на інституційні зміни*. Частина цього попиту може виглядати як потреба в додаткових інститутах розвитку, хоча насправді це потреба в будь-яких компенсаторах інституційної руйнації, що розгортається всередині системи.

Особливо небезпечним для українського суспільства є той факт, що симптоми руйнації вже розповсюджуються і на ціннісні підвалини економічних інститутів. Наприклад, у молодіжному середовищі все

менш актуальними стають такі цінності як державна незалежність, сім'я, праця, професіоналізм, що ускладнює відтворення базових соціальних технологій передачі, засвоєння та використання соціальної спадщини. Темпи інституційних втрат можуть перевищити темпи створення нових інститутів, що в свою чергу актуалізує стратегічне значення сучасного інституційного будівництва в Україні. Інституційні реформи – це не розкіш, а засіб національного виживання.

Необхідна визначеність щодо інституційного забезпечення інноваційного розвитку може бути досягнута шляхом оцінки переваг і ризиків двох варіантів стратегії: стратегія створення інститутів розвитку «від нуля» і стратегія максимального використання інноваційного потенціалу діючих інститутів і структур господарювання.

Розуміння інститутів розвитку як потенційних аттракторів соціальної діяльності дає можливість зрозуміти привабливість *стратегії максимальної активізації та використання інноваційного потенціалу вже діючих інститутів* і суб'єктів господарювання.

Будь-який технологічний розвиток складається з детермінованих і випадкових подій. Детерміновані процеси продовжують ті лінії розвитку, що вже склалися в попередній час. Вони є заручником попередніх технологічних рішень, але в той же час несуть мінімальні інституційні ризики. Суспільство може отримати максимальні соціально-економічні ефекти на вже досягнутому рівні розвитку, оптимально використовуючи доступні технологічні й соціальні ресурси.

Детерміновані процеси та події, як правило, не потребують специфічних інститутів розвитку, бо вони мають підґрунтя в діючій національній системі обмежень, правил і організацій. Потреба в спеціалізованих інститутах розвитку більше пов'язана зі стохастичною, випадковою та глобальною складовими процесу змін і інновацій.

Є підстави вважати, що стохастична революційна складова світового інноваційного розвитку може перейти до затухаючої фази, поступово віддаючи позиції еволюційній детермінованій складовій. Такий розворот тренду припускає можливість експлуатації вже діючих інститутів. У такому разі центр ваги національної політики України у створенні інститутів розвитку може бути зміщеним у бік іннова-

ційного перепрофілювання діючих інститутів і інституційних комплексів, що не виключає можливості створення спеціалізованих інститутів розвитку.

Концентрація зусиль на створенні інститутів розвитку «від нуля» має власні переваги, але пов'язана зі значними ендогенними й екзогенними ризиками.

Вибір стратегії спеціалізованих інститутів розвитку дає *шанс відійти від траєкторії залежності й хронічної відсталості*. Попередня траєкторія трансформаційних змін виявилася занадто витратною з економічної та соціальної точки зору. Нові інститути, заповнюючи інституційні пустоти в господарчій системі України, дають шанс інтегрувати в процес економічного розвитку ті структурні елементи, суб'єкти й групи населення, які в роки трансформації опинилися поза межами оновлення та позитивних змін. Це, в свою чергу, може стати основою для додаткового синергетичного ефекту інноваційного розвитку, що підвищує привабливість такого варіанта.

У той же час стратегія спеціалізованих інститутів розвитку є *більш ризиковою*. Характеризуючи *ендогенні ризики* створення спеціалізованих інститутів розвитку, слід відмітити наступне. Як правило, нові інститути потребують *перерозподілу економічної влади* на користь суб'єктів розвитку, фінансовий стан яких прямо залежатиме від пропозиції ринку комерційно доцільних інновацій світового рівня. Крім іншого, такий перерозподіл, будучи самостійним чинником невизначеності, може означати для України вихід на новий щабель суспільної конфліктності, зміщення критеріїв прийняття рішень у бік поточних переваг по відношенню до конкурентів, погіршення умов для формування консолідованої національної стратегії розвитку.

З іншого боку, не можна ігнорувати притаманні створенню нових інститутів і *екзогенні ризики*, які обумовлені трансформаційними процесами різного походження. Інтеграційна спроможність діючих національних інститутів в Україні сьогодні є недостатньою, як у силу інституційних пустот і розривів, так і в силу низького рівня узгодженості, недостатньої «припасованості» створених інститутів один до одного.

Важливу роль у напрацюванні національного рішення щодо

стратегії розвитку повинна відігравати компаративна інституційна ідентифікація сучасної моделі економіки України.

На перший погляд, з двох класичних моделей інноваційного розвитку – американської дворівневої конкурентної моделі (пошуковий венчурний бізнес, що відповідає за генерування, селекцію і ринковий перебір варіантів технологічних інновацій, та корпоративний сектор, що відповідає за масове виробництво інноваційних товарів і послуг) та японської державно-олігополістичної моделі (державна, корпорації та університети) – Україні більш близька японська модель. Однак треба враховувати конкуренцію між цими моделями й поступовий процес взаємного збагачення.

Негативний досвід Японії щодо прямих інституційних запозичень з моделі технологічного розвитку Сполучених Штатів свідчить, що американська модель потребує відповідного інституційного й фінансового середовища, високого рівня розвитку корпоративної культури, її глибокого вкорінення в національну господарчу ментальність. Відтворення цих історичних здобутків у інших умовах може вимагати занадто великого часу та призвести до інституційних втрат, пасток, розривів. У той же час шлях поступового еволюційного засвоєння інституційних інновацій зовнішнього походження в Японії супроводжується низкою ціннісних зрушень з непередбачуваними наслідками для національної ідентичності в майбутньому.

Інституційна структура сучасної української економіки в чомусь відтворює державно-монополістичну структуру економіки Японії, в той же час будучи позбавленою її глибоко інтегрованої мережевої складової.

Ефективність будь-яких інститутів розвитку залежить від *ринкового й соціального середовища*, в якому вони діють. Якщо середовище соціально й фінансово заохочує мотивований ризик і інновації з боку суб'єктів, то результати впливу інститутів розвитку й цілі суб'єктів господарювання будуть близькими або тотожними. В такій системі виникає своєрідний інституційний мультиплікатор інноваційного розвитку. У зворотному випадку дія інститутів розвитку буде послаблюватися низькою схильністю суб'єктів до інноваційної поведінки.

Безпосередньо мотивація суб'єктів господарювання до технологічних інновацій пов'язана зі ступенем жорсткості *бюджетних*

обмежень. М'які бюджетні обмеження нейтралізують значення чинника витрат у формуванні доходів суб'єктів, тому що створюють можливість вирішення фінансових проблем за рахунок доступу до альтернативних джерел (дешеві кредити з можливістю рефінансування, податкові пільги, субсидії та дотації). Зниження рівня витрат шляхом впровадження більш економічних технологій втрачає частину фінансової привабливості. Своєрідним еквівалентом м'яких бюджетних обмежень виглядає тривала значна інфляція, яка виштовхує на перший план своєчасне й виважене підвищення цін.

Надмірна (абсолютна) жорсткість бюджетних обмежень несе з собою інший ризик: вона позбавляє більшість суб'єктів можливості фінансових і технологічних альтернатив і маневрів. Така ситуація може бути пов'язаною з низьким рівнем довіри, великими грошима, недостатнім розвитком національних фінансових установ.

Головну роль у створенні адекватного середовища для інститутів розвитку відіграє *довгострокова стабільність грошової одиниці*, забезпечуючи одночасно й необхідний рівень базової довіри, і необхідну жорсткість бюджетних обмежень.

Безпосереднім проявом бюджетних обмежень у повсякденному житті є *фінансова культура* суспільства, яка вимагає обачності як передумови раціональних фінансових рішень, включаючи й рішення щодо виваженого ризику.

Оцінюючи фінансову інфраструктуру інноваційного розвитку, слід відзначити, що суттєве зростання капіталу й активів банківської системи за останні роки не призводить до відповідного технологічного оновлення та структурних зрушень в економіці України. Справа в тому, що банки в силу специфіки їх фінансового й правового статусів не зацікавлені в ризиках позичальника, які обов'язково супроводжують значні інвестиційні проекти. Внаслідок цього національний фінансовий ресурс України, сконцентрований в банківській системі, використовується з недостатньою віддачею. В той же час інвестори, які купують акції на фондовому ринку, зацікавлені в масштабних інвестиційних проєктах емітента, тому що це стимулює зростання ринкових котировань таких акцій.

Тому, зважаючи на низьку зацікавленість банків у кредитуванні

інвестиційних проектів у реальному секторі економіки стратегічним завданням слід вважати підвищення ролі фондового ринка й інститутів спільного інвестування у формуванні й використанні довгострокових інвестиційних ресурсів, залучення дрібних інвесторів, поступове зниження частки банківської системи в сукупних фінансових активах економіки.

Соціальне середовище інститутів розвитку не повинно бути занадто конфліктним, але в той же час стимулювати соціально прийнятну інноваційну поведінку членів суспільства. Стратегічна проблема взаємної відповідності інститутів і середовища потребує **аналізу сумісності інституційної та суб'єктної структури економіки України** в розрізі створення інститутів розвитку.

Інститути розвитку в загальному вигляді включають до себе:

- первинні інститути зняття невизначеності інноваційних процесів і змін (державна як метаінститут, інформація, гарантії, довіра);
- інститути доступу до ресурсів (власність, еквівалентний обмін, жорсткі бюджетні обмеження, конкуренція, економічна влада);
- інститути інвестиційної поведінки (інститути заощадження, інститути ризику, інституційна складова інвестиційної та проектної інфраструктури економіки);
- інститути суспільного визнання та тиражування інновацій (монопольний прибуток, масове виробництво, мережеві структури).

Сучасна суб'єктна структура економіки України у розрізі проблеми створення інститутів розвитку виглядає наступним чином:

- Національний ВПК, включаючи дослідно-конструкторську й проектну бази, підприємства та їх об'єднання. Тут сконцентровано найбільший технологічний капітал країни, який поступово знецінюється внаслідок втрати радянських організаційних і фінансових механізмів і стимулів оновлення, розриву зв'язків з іншими елементами радянського ВПК, що залишилися за кордоном.

- Фінансово-промислові групи (ФПГ). Ці групи концентрують величезні національні фінансові ресурси, що дає можливість залучення найбільш кваліфікованих і перспективних фахівців; вони є горизонтально й вертикально інтегрованими за допомогою легальних і позалегалічних механізмів контролю та повноважень; їм притаманна велика частка

тіньових фінансових потоків, що ускладнює інвестиційно-інноваційне використання технологічних і фінансових ресурсів. Фінансово-промислові групи можуть виступати замовником інноваційних проєктів для діючих національних і іноземних структур; створювати власні підрозділи; створювати нові структури й мережі на базі діючих; практикувати проєктний інноваційний аутсорсинг. Перспективною формою можуть стати некомерційні організації (фонди), що створюються в рамках діючих фінансово-промислових груп.

- Науково-дослідні організації та академічні інститути. Вони володіють значними інформаційними можливостями, інноваційним і проєктним потенціалом, але знаходяться поза межами обігу фінансових ресурсів інвестиційного призначення.

- Університети. В існуючій моделі суспільства вони є специфічним атрибутом держави як метайнституту, за допомогою якого держава забезпечує виробництво й обіг суспільних благ, включаючи деякі гарантії, інформацію, довіру.

- Спеціалізовані державні органи інвестиційної та інноваційної спрямованості (агентства, бюро, спеціалізовані й загальні органи).

- Підприємства.

- Інноваційні мережі (асоціації, професійні корпорації, бізнес-інкубатори, технопарки).

- Суб'єкти й структури фондування інвестиційних і проєктних активів (біржі та їх мережі, інституційні інвестори, професійні торговці). Мають унікальну здатність до фондування проєктних ризикових активів економіки, сприяючи таким чином їх фінансуванню. Вони зацікавлені в інвестиційній якості активів фондового ринку, складовою якої є проєктний компонент – оскільки це впливає на їх ринкову вартість. Характеризуються високою схильністю до мережевої поведінки й формування нових мереж.

- Домогосподарства. Є головним суб'єктом функції заощадження, але не мають надійних інструментів і механізмів участі у фінансуванні інноваційного розвитку.

Для первинних аналітичних цілей було проведено попередню оцінку можливостей такої спрощеної моделі шляхом сумування позитивних експертних оцінок для кожного суб'єкта. Попередній аналіз показав,

що найбільшим інституційним потенціалом інноваційної поведінки володіють фінансово-промислові групи (експертна оцінка можливості й схильності виконувати загальні й спеціальні вимоги до інноваційного способу діяльності складає 19 пунктів); на другому місці знаходяться спеціалізовані інноваційні мережі (18 пунктів); на третьому – структури й суб'єкти фондування інвестиційних і проектних активів (16 пунктів); далі зі значним відривом йдуть інші агреговані суб'єкти – від 12 пунктів (промислові підприємства) до 7 (університети).

Оцінки інституційної забезпеченості інноваційного розвитку порівняно з розвиненими країнами в Україні виглядають наступним чином: наявна проектна інфраструктура (18 пунктів), інститути інформаційного забезпечення (11 пунктів), інститути дифузії інновацій (корпоративні мережеві структури й тіньовий обіг промислової власності – 11), держава як метаінститут (11), інститути економічної влади (8 пунктів). Порівняно висока оцінка проектної складової інститутів розвитку обумовлена переважно індустріальним характером господарчої системи України. Хоча ця складова достатньо швидко застаріває, її ще можна розглядати як важливий аргумент вибору стратегії активізації існуючого інституційного потенціалу розвитку.

Найменш розвинуті інститути гарантій (6 пунктів) та інститути довіри (7 пунктів). Дефіцит гарантій та довіри відчувають усі потенційні учасники інноваційного розвитку. Саме тут повинні сконцентруватися дії держави як метаінституту.

Центральні позиції фінансово-промислових груп у інноваційному потенціалі економіки України не випадкові. Сьогодні в світі переважну частину наукоємного виробництва контролюють транснаціональні ФПГ. Стратегію сучасних ФПГ характеризує прагнення до утворення інноваційних технологічних мереж регіонального й глобального масштабів, у рамках яких інтегруються ринкові й фінансові функції, дослідження та розробки, ресурсне забезпечення, виробництво наукоємної продукції, її розподіл і збут.

Розширення діяльності ФПГ сприяє прискоренню інноваційних процесів, скороченню технологічного розриву між країнами. Україні сьогодні не треба штучно створювати такі фінансово-промислові групи. Вони вже існують і діють. Необхідно цілеспрямовано

створювати інституційні умови для включення їх у процес вирішення завдань інвестиційно-інноваційного розвитку країни.

Висновки. Пара «фінансово-промислові групи + спеціалізовані інноваційні мережі» в економіці України відрізняється найбільшою сукупною інституційною потужністю та достатнім рівнем комплементарності: максимальні оцінки в них співпадають лише в одному випадку (за ознакою здатності до дифузії інновацій), але не співпадають за іншими позиціями (фінансово-промислові групи є найбільш ефективними за такими ознаками доступу до ресурсів як *власність* і *економічна влада*, а спеціалізовані інноваційні мережі – за ознакою *інформаційних можливостей*, тобто здатність безпосередньо впливати на попит та пропозицію на ринку інформаційних послуг). З точки зору перспектив і будівництва для держави саме ця пара виглядає найбільш привабливо.

Поєднання економічного потенціалу фінансово-промислових груп України та інноваційного потенціалу мережевих структур різного рівня за допомогою механізмів і інструментів державно-приватного партнерства здатне створити адекватне національне бізнес-середовище сучасного типу. Паралельно з цим необхідно завершити формування та інституціоналізацію структур і суб'єктів, що займаються фондуванням інвестиційних і проектних активів національної економіки.

Починаючи з цього можна створювати сприятливі умови участі в інноваційній діяльності для інших агрегованих суб'єктів (підприємства, університети, науково-дослідні організації та академічні інститути) і рухатися в інших привабливих напрямках вирішення інституційних завдань інноваційного розвитку.

Для подальшого обґрунтування національної стратегії інституційного забезпечення інноваційного розвитку необхідно виконати наступні аналітичні оцінки:

- оцінка можливостей ресурсного, професійного й кадрового наповнення інститутів розвитку;
- оцінка рівня інноваційного потенціалу й інноваційної завантаженості діючих інститутів;
- оцінка конкурентного середовища інноваційних процесів;
- інвентаризація правового забезпечення повноважень і відповідаль-

ності учасників інноваційних процесів і оцінка можливості й доцільності їх подальшої інституціоналізації.

Список літератури

1. Shafik Nemat. Rethinking Sustainable Development / Nemat Shafik // Finance & Development. – December. – 2012. – Vol. 49. – № 4. – P. 38–39.
2. Stiglitz J. Inequality Is Holding Back the Recovery / J. Stiglitz // The New York Times. – 2013. – January 19.
3. The World Fact Book [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/xx.html>.
4. Мирлис Дж. Э. Информация и стимулы: экономика кнута и пряника / Дж. Э. Мирлис // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков : в 5 т. – М. : Мысль, 2005. – Т. 5, кн. 2: Всемирное признание: лекции нобелевских лауреатов. – 812 с.
5. Миропольский Д. Ю. Мировая иерархия и сценарии глобализации / Д. Ю. Миропольский // Экономическая теория в XXI веке. 2 (9): Глобальное и национальное в экономике, т. 1 / под ред. Ю. М. Осипова и др. – М. : Экономистъ, 2004. – 568 с.
6. Многоликая глобализация. Культурное разнообразие в современном мире / под ред. П. Л. Бергера, С. П. Хантингтона. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 379 с.
7. Платіжний баланс і зовнішній борг України. Щоквартальне аналітично-статистичне видання Національного банку України. 2011 рік. – К., 2012. – 111 с.
8. Проблемы современной экономики и институциональная теория / под ред. В. В. Дементьева, Р. М. Нуреева. – Донецк : ДонНТУ, 2009. – 500 с.
9. Рейнхарт К. М. Новый период сдерживания развития финансовой сферы / К. М. Рейнхарт, Я. Ф. Кьеркегор, Б. М. Сбрансиа // Финансы и развитие. – 2011. – № 2. – С. 22–26.
10. Яременко О. Л. Тенденции посткризисного развития финансовых институтов / О. Л. Яременко // Стратегия и тактика денежно-кредитной политики России и Украины и мировой экономической кризис : сб. ст. рос. и укр. ученых / отв. ред. А. Д. Некипелов, М. Ю. Головин. – М. : Ин-т экономики РАН, 2010. – 300 с.